

УДК 331.5:332.122

Т. І. ПАВЛЮК,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри філософії та економічної теорії
Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ

ПРОБЛЕМИ ЗАЙНЯТОСТІ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Досліджено проблеми та особливості зайнятості сільського населення в Україні. Виявлено головні фактори, які впливають на зайнятість в аграрній сфері. Запропоновано напрями підвищення та диверсифікації зайнятості сільського населення на сучасному етапі.

Ключові слова: зайнятість, ринок праці, сільське господарство, види економічної діяльності, сільське населення, рівень зайнятості, сільський туризм.

T. I. PAVLYUK,
Cand. of Econ. Sci.,
Assoc. Prof. of the Chair of Philosophy and Economic Theory,
Vinnytsya Trade-Economic Institute of KNTEU

PROBLEMS OF EMPLOYMENT OF THE RURAL POPULATION IN UKRAINE

Problems and specific features of the employment of Ukraine's rural population are studied, and the main factors affecting the employment in the agrarian sphere are revealed. The main directions for the enhancement and the diversification of the employment of the rural population on the contemporary stage are proposed.

Keywords: Employment, labor market, agriculture, types of economic activity, rural population, level of employment, rural tourism.

Становлення ринкових відносин в аграрній сфері супроводжується великою кількістю реформ, які як позитивно, так і негативно впливають на життя населення, в результаті чого уповільнюється соціально-економічний розвиток і виникають нові проблеми. У таких умовах формування ринкової економіки в Україні надзвичайно актуальними є питання зайнятості сільського населення, створення ринку праці та запобігання масовому безробіттю в сільській місцевості (оскільки тут вибір людиною сфери застосування праці є значно обмеженішим порівняно з містами). Більш як половина сільських жителів зайняті в сільському господарстві. Проте через зменшення обсягів виробництва і зміну його товарної структури в підприємствах аграрного сектору скорочуються робочі місця. Водночас збільшується кількість самозайнятого сільського населення у власних господарствах та його міграція за межі сільських територій.

Значний вклад у дослідження практичних питань зайнятості сільського населення зробили такі вчені, як А. Бабенко, А. Баланда, І. Бандур, Д. Богиня, І. Бондар, І. Кирпа, А. Колот, Г. Купалова, Е. Лібанова, І. Лукінов, В. Онищенко, В. Онікієнко, Л. Ткаченко, В. Трубін, О. Шкільов, В. Ягодкін, К. Якуба та інші.

Виправлення ситуації із зайнятістю сільського населення на ринку праці має забезпечувати оптимізацію його чисельності та поліпшення якісного складу, соціально-економічний розвиток сільських територій і створення повноцінного життєвого середовища для жителів села.

Мета статті полягає в розробці пропозицій відносно поліпшення ситуації щодо зайнятості сільського населення в Україні. Для реалізації цього необхідно вирішити такі завдання:

- розкрити проблеми та особливості зайнятості сільського населення в господарствах різних організаційно-правових форм;
- запропонувати основні напрями диверсифікації сільськогосподарської діяльності та підвищення ефективності зайнятості сільського населення.

У структурі зайнятого населення України за 2011 р. 31,7%, або 6450,3 тис. осіб, становили жителі села, серед яких 52,9%, або 3,4 млн. осіб [1], зайняті в сільському господарстві, що дозволяє віднести його до одного з основних видів діяльності сільського населення. Однак така зайнятість забезпечується значною мірою за рахунок віднесення до категорії зайнятих членів особистих селянських господарств віком від 15 до 70 років.

Починаючи з 2000 р., в аграрній сфері відбувалися швидкі зміни в організаційній структурі сільськогосподарського виробництва, створювались якісно нові аграрні підприємства різних організаційно-правових форм господарювання. У результаті на початок 2012 р. в Україні функціонувало 56,1 тис. аграрних формувань, з яких 41,5 тис. (73,9%) становили фермерські господарства, 7,8 тис. (13,8%) – господарські товариства, 4,1 тис. (7,4%) – приватні підприємства, 0,9 тис. (1,6%) – виробничі кооперативи, 0,3 тис. (0,6%) – державні підприємства, 1,5 тис. (2,7%) – підприємства інших форм господарювання [2, с. 51].

У підприємствах і фермерських господарствах зосереджено 21,6 млн. га сільськогосподарських угідь; господарськими товариствами використовується 49,6% угідь, фермерськими господарствами – 20,1, приватними підприємствами – 15,8, виробничими кооперативами – 4,1, державними підприємствами – 2,5, підприємствами інших форм господарювання – 7,9%. Зазначимо, що середній розмір підприємства становить 1480,8 га, фермерських господарств – 118,7 га сільськогосподарських угідь; господарства населення використовують близько 16 млн. га угідь. У 2011 р. частка валової продукції сільськогосподарських підприємств становила 44,9%, фермерських господарств – 6,9%, господарств населення – 48,2%. Хоча вклад господарств населення в загальне виробництво аграрної продукції проти 2010 р. скоротився на 3,5 процентного пункта, вони і надалі залишаються основними виробниками трудомісткої сільськогосподарської продукції, зокрема у тваринництві (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка питомої ваги основних категорій господарств у виробництві сільськогосподарської продукції в Україні за 2002–2011 рр. *

(%)

Показники	Роки						
	2002	2004	2005	2007	2008	2010	2011
Сільськогосподарські підприємства							
Валова продукція сільського господарства, всього.....	40,9	36,7	32,9	36,5	38,7	42,2	44,9
у тому числі:							
рослинництва.....	49,4	42,7	37,1	42,6	44,8	48,9	47,5
тваринництва.....	27,2	22,1	23,5	25	24,3	38,2	38,9

Закінчення таблиці

Фермерські господарства							
Валова продукція сільського господарства, всього.....	2,8	3,2	4,6	3,7	7,0	6,1	6,9
у тому числі:							
рослинництва.....	3,5	4,3	6,7	6,1	9,7	8,7	9,2
тваринництва.....	1,1	1,1	0,7	1,5	1,5	1,6	1,7
Господарства населення							
Валова продукція сільського господарства, всього.....	56,3	60,1	62,5	59,8	54,3	51,7	48,2
у тому числі:							
рослинництва.....	47,1	53	56,2	51,3	45,5	42,4	43,3
тваринництва.....	71,7	76,8	75,8	73,5	74,2	60,2	59,4

* Складено за [2, с. 46].

Динаміка структурних зрушень аграрних формувань та зайнятості в них населення з 2000-х років мала різновекторний характер – кількість сімейних приватних формувань та зайнятих у них зростала, а в сільськогосподарських підприємствах – знижувалася (табл. 2).

Таблиця 2

**Динаміка зайнятості населення в сільському господарстві
у 2000–2011 рр. ***

(тис. осіб)

Показники	Роки					
	2000	2003	2006	2009	2010	2011
Зайняті в сільському господарстві.....	4,3	4,1	3,6	3,1	3,1	3,4
у тому числі в:						
сільськогосподарських підприємствах.....	2,6	1,5	1,0	0,7	0,7	0,6
фермерських господарствах.....	71,5	131,5	132,0	102,8	98,4	99,9
господарствах населення.....	1,6	2,4	2,3	2,3	2,4	2,6

* Складено за [2, с. 30].

За 2000–2011 рр. кількість зайнятих у сільськогосподарських підприємствах зменшилась у 4,3 раза. Сьогодні з 3,4 млн. працюючих у сільському господарстві в сільськогосподарських підприємствах зайнято 0,6 млн. осіб. У ринкових умовах господарювання ці підприємства переорієнтувалися на виробництво продукції зернових і олійних культур як більш рентабельне, що спричинило зміни у структурі валової продукції сільського господарства. Це призвело до витіснення з підприємств людей, які були зайняті трудомісткими видами виробництва: овочів, фруктів, продукції тваринництва.

У фермерських господарствах за цей період кількість зайнятих зросла від 30 тис. до майже 100 тис. осіб. Сьогодні вони не тільки забезпечують роботою в селах членів своїх сімей, але й є роботодавцями для 59 тис. осіб працездатного віку. Хоча частка зайнятих у фермерських господарствах незначна – на 1 господарство припадає в середньому 2,4 особи, – їх кількість зростає в міру збільшення розмірів сільськогосподарських угідь, що ними обробляються. Щодо особистих селянських господарств та інших господарств населення, то з 2005 р. їх чисельність зменшилась на 556,3 тис. од., а кількість зайнятих зросла на 0,3 млн. і становила у 2011 р. 2,6 млн. осіб.

Показником стану ринку праці є кількісні характеристики сезонності використання трудових ресурсів. У річних звітах сільськогосподарських підприємств

затрати праці на виробництво продукції наводяться за рік і визначаються як добуток середньооблікової чисельності штатних працівників, зайнятих на виробництві, і кількості годин, витрачених на виготовлення даної продукції. Але у цього показника є ряд недоліків: виробництво у сільському господарстві має сезонний характер, адже більша частина його продукції виробляється у весняно-осінній період, тобто тоді затрати праці є повними та ефективними, а взимку залежать від наявності роботи. Із сезонністю сільськогосподарського виробництва пов'язані значні невикористані резерви робочого часу, тому серед показників використання робочої сили на особливу увагу заслуговує показник використання річного фонду робочого часу. Згідно з чинним законодавством, нормою тривалості робочого часу виступає 40-годинний робочий тиждень; виходячи з цього норма тривалості робочого часу у 2011 р. становила 1939 год. [3]. Але оскільки сільське господарство має сезонний характер і певною мірою залежить від природно-кліматичних умов, річний фонд робочого часу визначено з урахуванням неусунених втрат робочого часу, які в сільському господарстві становлять близько 10% календарного фонду, тобто 36 робочих днів. Таким чином, реально можливий фонд робочого часу 1 працівника при 8-годинному робочому дні у 2011 р. дорівнював 1746 год. Аналіз показника використання річного фонду робочого часу по галузях сільськогосподарського виробництва продемонстрував, що найвищий його рівень спостерігався у тваринництві, де в середньому 1 працівник за рік відпрацьовував 2156 год., тобто коефіцієнт використання річного фонду робочого часу становив 1,26; у рослинництві — відповідно, лише 1333 год., а коефіцієнт дорівнював 0,78.

Через сезонність сільськогосподарського виробництва працівники рослинництва в зимовий період є практично безробітними. Проте, згідно з українським законодавством, статус безробітного громадянин може дістати тільки за умови незайнятості протягом 6 місяців. У зв'язку з цим існує незареєстрована незайнятість працівників, які виробляють рослинницьку продукцію.

Вирішення проблеми подолання сезонності значною мірою залежить від самих працівників. Якщо вони є власниками підприємства, то можуть створити підсобні господарства для роботи в зимовий період. Якщо ж вони є найманими працівниками, то можуть забрати свої земельні паї та сформувати власне підприємство, в якому і розвивати допоміжні виробництва. Можна займатися й індивідуальним підприємництвом. Проте членам господарств важко самотужки, без підтримки держави, все це організувати.

Відповідно до Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року, створення сприятливих умов для розширення сфери застосування праці в сільській місцевості та підвищення рівня доходів сільського населення здійснюється, зокрема, шляхом:

- стимулювання розвитку підприємництва як у сільському господарстві, так і в несільськогосподарській сфері;
- вжиття заходів щодо стимулювання розміщення нових підприємств легкої, харчової та інших галузей промисловості, обслуговуючих організацій;
- стимулювання розвитку обслуговуючих кооперативів та інших об'єднань;
- професійного навчання безробітних, які проживають у сільській місцевості, основам підприємницької діяльності, із залученням районних центрів зайнятості;
- забезпечення аграрного сектору кваліфікованою робочою силою, підвищення професійно-кваліфікаційного рівня працівників, зокрема, завдяки розвитку системи професійного навчання персоналу підприємств, установ та організацій.

Для підвищення рівня зайнятості сільського населення необхідно створювати робочі місця в сільськогосподарських підприємствах, насамперед, шляхом налагодження виробництва трудомісткої сільськогосподарської продукції (фруктів, ягід, овочів) та продукції тваринництва, що є об'єктивно необхідним для вирішення продовольчої проблеми – забезпечення населення продуктами харчування відповідно до фізіологічних потреб людини. З позиції науки рослинництво і тваринництво взаємопов'язані та доповнюють одне одного, і держава в інтересах суспільства вимагає від сільськогосподарських підприємств дотримання цих вимог, для чого потрібно прийняти відповідні регулятивні акти. Наприклад, для покращення ситуації із зайнятістю у фермерських та особистих селянських господарствах розроблено Програму розвитку особистих селянських і фермерських господарств у Вінницькій області на 2011–2015 роки. Відповідно до неї, за рахунок збільшення кількості фермерських та розширення особистих селянських господарств у сільській місцевості передбачено щороку створювати 1100 робочих місць.

Але, як відомо, для розвитку фермерських господарств, формування сучасної матеріально-технічної бази у фермерів-початківців, запровадження нових технологій потрібна фінансова допомога, що йде через обласний Фонд підтримки підприємництва, яка поки що до села майже не доходить. Особисті селянські та фермерські господарства потребують також підтримки у створенні умов для виробництва та збуту сільськогосподарської продукції, забезпеченні її якості відповідно до чинних стандартів, запровадженні засобів малої механізації, будівництві складських приміщень тощо.

Відсутність власної інфраструктури і монополізація каналів збуту продукції великою кількістю посередницьких структур призводять до значних фінансових втрат сільськогосподарських товаровиробників. Особистим селянським та фермерським господарствам треба об'єднатись у кооперативні та інші некомерційні структури з метою спільної заготівлі, переробки, реалізації продукції, а також фінансового і транспортного обслуговування товарних потоків. У зазначеній Програмі передбачено сприяння розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. На цей період у Вінницькій області планується збільшити їх кількість на 50%, а постійних робочих місць у них – на 65%.

Сільськогосподарська кооперація є найбільш успішною в молочній галузі. Дрібні виробники займають 82% молочного ринку, і без кооперації говорити про безпеку продуктів, їх якість і конкурентоспроможність не має сенсу. Переваги сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів полягають у тому, що у них є можливість забезпечити охолодження, контроль за якістю і доведення цієї продукції до споживача. За таких умов зростає закупівельна ціна на молоко, що є основним стимулюючим фактором для збільшення виробництва і участі у кооперативах. Сьогодні переробні підприємства пропонують 1,8–2 грн. за 1 л молока, тоді як сільськогосподарські кооперативи, які створили свою інфраструктуру (тобто мають охолоджувальні камери і налагоджену логістику), забезпечують своїм членам закупівельну ціну на рівні 3–3,5 грн. за 1 л. Такий результат діяльності кооперативів відповідає інтересам виробника, стимулює його до розширення свого господарства.

У Вінницькій області налічується 50 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів молочного спрямування. У 2009 р., за підтримки урядової Державної цільової програми, молочні кооперативи вийшли на перше місце за загаль-

ним обсягом послуг, які надають своїм членам. Так, Томашпільський сільськогосподарський обслуговуючий кооператив “Надія” об’єднав здебільшого домогосподарства, які утримують корів, виробляють молоко і постачають його переробним підприємствам. Кооператив був створений за допомогою Томашпільської райдержадміністрації та Проекту з розвитку молочного сектору у Вінницькій області Міжнародної фінансової корпорації (IFC). Цей кооператив відкрив три молокоприймальних пункти (у Томашполі та селах Гнатків і Рожнятівка), обладнані чотирма охолоджувальними танками загальною ємністю понад 8 т. Два з них було придбано за рахунок кредиту, а ще два взято в оренду у молокопереробного підприємства. Усі пункти обладнали приладами контролю за якістю молока. Відкриття кооперативом молокоприймальних пунктів підвищило якість молока і, відповідно, ціну переробника. У свою чергу, це дало можливість не тільки погашати кредит, а й більше платити за молоко селянам — членам кооперативу. Крім того, у тих селах, де молоко збирав кооператив, інші закупівельники теж підняли ціни.

У 2009 р. 20 обслуговуючих кооперативів у різних областях України, у тому числі й Томашпільський, відкрили свої власні молокозаводи, що дозволило селянам продавати не сировину, а готові молочні продукти, збільшувати доходи і розширювати молочне виробництво, підвищувати ефективність зайнятості членів особистих селянських господарств-власників і клієнтів кооперативів. Дедалі зростає кількість багатофункціональних кооперативів, які надають своїм членам послуги з оброблення землі, догляду за посівами, кормовиробництва тощо.

Важливим напрямом підвищення зайнятості сільського населення може стати сільський туризм як невід’ємна складова комплексного соціально-економічного розвитку села і один із засобів вирішення багатьох сільських проблем. Це дасть можливість не тільки забезпечити сільське населення робочими місцями, а й постійно підвищувати його культурно-освітній рівень (оскільки, готуючись приймати гостей і обслуговувати їх, члени особистого селянського господарства змушені поповнювати свої знання з ведення господарства, кулінарії, розширювати свій світогляд для спілкування з гостями тощо).

Сільський туризм має позитивно впливати на економіку та екологію регіону, розширюючи сферу зайнятості сільського населення, збільшуючи виробництво екологічно чистих продуктів харчування, сприяючи збереженню природи. Селянин є господарем своєї продукції та заінтересований у підвищенні її якості. Розвиток сільського туризму дає можливість створювати більш продуктивні робочі місця, що дозволить поліпшити добробут селян. Водночас це впливає на благоустрій сіл, їх соціальну інфраструктуру, сферу обслуговування та демографічний розвиток, зменшує міграцію селян на заробітки за межі сільської місцевості. Так, у смт Гриців Шепетівського району Хмельницької області у 2002 р. створено кластер сільського зеленого туризму “Оберіг”, який об’єднує 10 агроосель, що приймають туристів.

У сільській місцевості області понад 45% виробів з борошна випікається населенням у домашніх умовах, оскільки завезення цих товарів з райцентрів приватним підприємцям є не завжди вигідним. Тому створення в сільських населених пунктах комунальних міні-пекарень дозволяє, крім самозабезпеченості сіл хлібобулочними виробами, частково вирішити проблему зайнятості.

Центрами зайнятості проводиться активна робота з організації інвалідами підприємницької діяльності та започаткування власної справи. Так, у Вінницькій

області тільки протягом 2010 р. 54 особи, переважно з III групою інвалідності, отримали одноразову допомогу на випадок безробіття для організації підприємницької діяльності. Після навчання на курсах цільового призначення “Основи малого бізнесу” для започаткування власного бізнесу інваліди обрали такі сфери підприємницької діяльності, як торгівля продовольчими і непродовольчими товарами, вирощування сільськогосподарських культур, кролів та птиці, перевезення пасажирів, ремонт автомобілів та електропобутової техніки, надання бухгалтерських послуг тощо.

Працевлаштування соціально незахищених верств населення відбувається також за рахунок дотацій роботодавцям і представникам малого бізнесу з коштів Фонду, який допомагає їм вистояти у ці скрутні часи. Як показує співпраця з такими роботодавцями, колишні безробітні отримують не тільки заробіток, але й знаходять своє місце в трудовому колективі, набувають досвіду роботи та підвищують свої шанси на самореалізацію.

Таким чином, вирішення проблем зайнятості сільського населення значною мірою залежить від нього самого, його ініціативності, проте істотну роль повинні відігравати і держава, і місцеві органи самоврядування. Таке партнерство сьогодні є ключовим чинником для забезпечення життєдіяльності на сільських територіях. Інакше, виходячи з досліджень науковців, “через 3,5 покоління українське село втратить свою людність, тобто його як такого може не стати” [4].

Список використаної літератури

1. Державна служба статистики України : офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
2. Сільське господарство України за 2011 рік : стат. зб. – К. : Держслужба статистики України, 2012. – 376 с.
3. Праця України у 2011 році : стат. зб. – К. : Держслужба статистики України, 2012. – с. 186.
4. Богиня Д., Якуба Є. Українське село вмирає: національна небезпека // Економіка України. – 2011. – № 4. – С. 60.

References

1. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [Official site of the State Statistics Committee of Ukraine], available at: www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].
2. *Sil's'ke gospodarstvo Ukrainy za 2011 rik* [Ukraine's agriculture in 2011]. Kyiv, State Statistics Committee of Ukraine, 2012 [in Ukrainian].
3. *Pratsya Ukrainy u 2011 rotsi* [Labor in Ukraine in 2011]. Kyiv, State Statistics Committee of Ukraine, 2012 [in Ukrainian].
4. Bohynya D., Yakuba K. *Ukrains'ke selo vymyrae: natsional'na nebezpeka* [Ukraine's villages die out: national safety]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2011, No. 4, P. 60 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 26 листопада 2012 р.
та була оновлена 24 січня 2013 р.
